

ÜNİVERSİTEDE İLAHİYAT: BİLİM TEORİSİ VE SOSYAL-POLİTİK TEMELLENDİRME AÇILARINDAN BİR DEĞERLENDİRME*

Cemal TOSUN**

E-mail: tosun@divinity.ankara.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9941-4769>

Citation/©: Tosun, C. (2022). Üniversitede ilahiyat: Bilim teorisi ve sosyal-politik temellendirme açılarından bir değerlendirme. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-24.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1091555>

Öz

Üniversite hakikatin araştırıldığı ve öğrenildiği bilimsel bir ortamdır. Hakikati, hiçbir sınırlama olmaksızın, hakikat uğruna araştırmak üniversitenin amacı ve görevi kabul edilir. Bu görev de akademisyen ve öğrencilere yüklenilir. Hakikati aramada ve öğrenmede özerklik ve özgürlük üniversitenin ana niteliklerindedir. Devlet ve toplum onu bu niteliği ile tanır, kabul eder ve destekler. Üniversitenin ve birimlerinin varlığı bu kabul ve desteğe bağlıdır. Üniversitenin bir diğer özelliği ise evrensellik ve bütüncülüktür. Hakikati aramada geniş ve bütüncül bakabilen entelektüeller yetiştirmek bu özelliğe dahildir. Bilim alanlarındaki özelleşmelerin getirdiği daralmaların üniversite kavramının genişlik, bütüncülük ve entelektüellik niteliklerine halel getirdiği eleştirisi getirilir. Üniversitede ilahiyat denildiğinde ilk akla gelenler de üniversitenin genel karakteristikleri olmakta ve ilahiyatın bir bilim alanı olup olmadığı, dolayısıyla üniversiteye aidiyeti sorgulanmaktadır. Bu bağlamda şu tür bir soru ortaya

* Bu yazı, Ankara Üniversitesinin 70. Yılı için düzenlenen Sempozyumda sunulan ve basılmamış olan tebliğin makaleye dönüştürülmüş halidir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

çıkılmaktadır: İlahiyat, hakikatin hakikat için arandığı, akademisyen ve öğrencilerin özerk ve özgürce hakikati araştırıp öğrendikleri, toplum, devlet ve bilim camiası tarafından kabul ve destek gören akademik bir bilim alanı mıdır? Bu yazıda İlahiyatın üniversitede bir bilim alanı olarak yer almasının sosyal-politik ve bilimsel teorik temellendirilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla ilgili literatür taranmış ve metin analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler Türk üniversitelerinde ilahiyat fakültesi bağlamında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak İlahiyatın bir bilim alanı olarak üniversitede yer almasının bilim-teorisi ve sosyal-politik açılardan temellendirilebilir olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, İslam ilahiyatı, Üniversite, Bilim, Bilim teorisi ve ilahiyat, İlahiyatın toplumsal-politik temeli.

THEOLOGY IN THE UNIVERSITY: AN EVALUATION FROM THE POINTS OF VIEW OF SCIENTIFIC THEORY AND SOCIAL-POLITICAL BASING

Abstract

The university is a scientific space where truth is investigated and learned. The purpose and task of the university is considered to investigate, truth for the sake of truth without any limitation. This mission is assigned to academics and students. Autonomy and freedom in seeking and learning the truth are the main qualities of the university. The state and society recognize, accept and support the university with this quality. The existence of university and its units is affiliated with this acceptance and support. Another feature of the university is universality and holisticity. The relevant feature involves training intellectuals who can sight broadly and wholeheartedly at the search for the truth. That statue voice criticism about constrictions brought about by the specializations in the field of science vitiates the concept of the university in terms of breadth, integrity and intellectuality. When the theology is mentioned in the university, the first ones that come to mind are the general characteristics of the university and whether theology is a field of science, and therefore its belonging to the university is questioned. In this context, such a question arises: Is theology an academic field of science where truth is sought for truth, where academics and students research and learn truth autonomously and freely, and which are accepted and supported by society, the state and the scientific community? This paper will focus on the social-political and theoretical scientific basis of the place of theology as a scientific field in the university. For this purpose, the relevant literature are reviewed and applied the subject to text analysis. The data obtained are evaluated in the context of the Faculty of Theology at the Turkish university. As a result, it is evaluated that the inclusion of theology in the University as a field of science can be based on science-theory and social-political aspects.

Keywords: Religious education, Islamic theology, University, Science, Theory of science and theology, Social-political basis of theology.

Giriş

Kuruluşunda, 11. yüzyıldan itibaren, tıp ve hukuk ile birlikte üniversitenin ana unsurlarından biri olan ve hatta bilimlerin kraliçesi kabul edilen ilahiyat zamanla bu konumunu yitirmek durumunda kalmıştır. Bunda bilimlerin ayrışmasının ve üniversite anlayışındaki bütünlük ve amaçta ortaklık özelliklerinin kaybolmasının etkisi olduğu üzerinde durulur (Antes, 2015). Bu gelişmeler ilahiyatın akademik bilim alanı oluşunu ve üniversitedeki yerini tartışılır hale getirmiştir. Türkiye’de de İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri üniversitedeki konumu, amaçları, öğretim programı ve çıktıları gibi birçok açıdan oldukça tartışılan bir yükseköğretim kurumudur. Üniversitede ilahiyat tartışmalarının bir ana boyutunda onun bir bilim alanı olup olmadığı yer alır. Bu boyuttaki tartışma onun bir bilim/bilgi üretme ve öğretme kurumu olarak kabul edilen Üniversitedeki mevcudiyetini sorgulamaktadır (Albayrak, 2015, s. 39; Heinzmann, 2015, s. 45). Bilim teorisel bağlamda sürdürülen bu tartışmada daha çok pozitivist bilim yaklaşımıyla ileri sürülen görüşler öne çıkmakta ve ret eğilimi ağır basmaktadır. Pozitivist bilim paradigmasına göre ilahiyat bilim değildir, üniversitede zaittir. Bununla birlikte manevî bilimsel yaklaşımlarla ilahiyatın bir bilim alanı olarak üniversitede yer alabileceği de savunulabilmektedir. Üniversitede İlahiyat ile ilgili tartışmaların diğer ana boyutunda ise onun üniversitedeki varlığının toplumsal-politik temellendirilmesi dikkatleri çeker (Heinzmann, 2015). Bu boyuttaki tartışmalarda ilahiyatın bir bilim alanı olarak üniversitede yer almasının gereği siyaset-devlet-toplum ve kültür açılarından temellendirilmeye çalışılır.

Bu makalede öncelikle üniversite kavramı üzerinden hareketle, bir bilim alanı¹ olarak ilahiyatın, dolayısıyla İlahiyat/İslami İlimler Fakültesinin üniversitedeki yeri konusu irdelenmektedir. Bu amaçla önce üniversite kavramı üzerinde durulmaktadır. Üniversite kavramı, tarihsel gelişimi içinde genişçe bir muhtevaya sahip olduğundan, bu muhtevaya özetle değinilmekte, arkasından bir alanının üniversitede bilim alanı olarak yer almasının kabulü için öne çıkarılan ölçütler üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede “bilim teorisel” ve “sosyal-politik” ölçütler öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla, bilim teorisel tespit ve değerlendirmeleri sosyal-politik tespit ve değerlendirmeler takip etmektedir.

---

¹ Bilim alanı kavramı Pierre Bourdieu’nun tanımına göre; sınırları belirlenebilen ve belli bir dereceye kadar bağımsız olan toplumsal bir alandır; belli kurumları vardır, belli toplumsal kural ve uygulamalarla düzenlenir. Bk. Engelhardt, (2017, ss. 32-33); Bourdieu, (1998, ss. 17-18).

Üniversitede ilahiyatın yeri evrensel bir tartışma ve araştırma konusudur. Dolayısıyla yabancı dilde kaynaklarda konu üzerinde ciddi değerlendirmeler yer almaktadır. Bu çalışmada literatüre dayalı bir nitel yaklaşım benimsenmiştir. Yabancı ve yerli kaynaklar analiz edilerek tespitlerde ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Sonuçta İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinin Üniversitedeki yerinin manevi bilimler yaklaşımıyla bilim teorisel olarak da temellendirilebileceği ve bu imkânın değerlendirilmesi gerektiği, toplumsal-politik değerlendirmelerin de bilim teorisel yaklaşımla bütüncül olarak ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

1. Üniversite Kavramı ve Üniversitede Bilim Olarak Yer Almanın Ölçüt Çerçevesi

Tarihsel gelişimine (Ricken, 2014) bakıldığında üniversite kavramının, önce topluluk/cemiyet, lonca anlamında ortaya çıktığı, bugünkü anlamında ise 11. yüzyıl Orta Çağ Avrupa'sında kullanılmaya başlandığı görülür. Üniversite için bugünkü anlama yakın olarak ilk kullanılan kavram, "Studium Generale"dir. İlk üniversitelerin ana karakteri ve görevi "eğitim"dir; dolayısıyla doktrin merkezli kurumlardır. Bu karakter ve görev, bilgi mirasını bir araya getirip eğitimi yapmak şeklinde özetlenebilir. Bu, bilginin ve eğitimin dolayısıyla üniversitenin dinin, kilisenin elinde olduğu dönemin özelliğidir. Bu dönem ilk kuşak üniversite olarak görülür ve ikinci kuşak olarak nitelendirilen Humboldt düşüncesine dayalı üniversitelerin 19. yüzyılda (1810) kurulmasına kadar devam etmiştir.

Humboldt anlayışına dayalı üniversitenin temel karakterini ise araştırma ve öğretim birlikteliği oluşturmuştur. Bu yeni anlayışa göre üniversite, ilk kuşak üniversitenin aksine, din ve gelenek ağırlıklı bilgiyi aktarmamalı aksine bilgiyi üretmelidir; tekrar etmekle ve aktarmakla, diğer bir deyişle sadece eğitimle yetinmemelidir (Gadamer, 1988, s. 2). Diğer bir anlatımla, Üniversitenin eğitim karakterinin yanına asli bir karakter olarak bilgiyi üretme eklenmiştir. Üçüncü kuşak kabul edilen Amerikan üniversitesinde ise üniversite kavramına bilginin dönüştürülmesi, kullanılması ve girişimcilik özellikleri eklenmiştir.

1999 yılında başlayan Bologna sürecine (Tosun, 2018) ulaşıldığında, üniversiteye meslek edindirme eğitimi niteliği de ilave edilmiştir. Bologna sürecine kadar bazı mesleklerin bilgisini üretmek ve öğretmek meslek eğitimi olarak görülmemiştir. Üniversitede bilim üretmek ise bizzatıhi "meslek" olarak kabul edilmiştir. Günümüz itibarıyla üniversite; araştırma yoluyla bilgi üreten, öğreten ve bu bilgiyle topluma hizmet götüren insanları yetiştiren ve bilgiyi yayan yüksek eğitim kurumudur.

Son tahlilde üniversitenin birincil özelliği, 19. yüzyıldan beri, bilimsel araştırma yoluyla bilgi üretmek olarak görülmektedir. Jaspers'e göre üniversitenin görevi; hakikati bilim ile aramaktır. Hakikat öğretilmek zorunda olduğundan onun ikinci görevi ise öğretmektir." (Eigen, 1988, s. 75; Jaspers, 1961, s. 61). Hakikati bilimsel araştırmalar yoluyla aramak, diğer bir deyişle bilimsel bilgi üretmek en başta özerk ve özgür olmayı gerektirir. Bunun için de üniversite denilince ilk akla gelen kavramların başında özerklik gelir. Bununla birlikte üniversitenin özerkliğinden ne anlaşılması gerektiği tartışmalı olabilmektedir.

Üniversite özerkliği kavramı öğretim üyelerinin seçimi, ders programlarının geliştirilmesi, öğrenci kabulü, mezuniyet koşullarının ve araştırma konularının belirlenmesinde üniversitenin karar alma yetkisini elinde bulundurması anlamlarını içermektedir (Doğramacı, 2007, ss. 9-12). Doğramacı bu konuda üniversite özerkliğinin idari özerkliği içermediği, dolayısıyla üniversite yönetiminin seçimiyle özerklik konusunun ilişkili olmadığı görüşündedir. Bununla birlikte o, Türkiye’de 1946’da talep edilen özerklikten rektör ve dekanların öğretim üyeleri tarafından seçilmesinin anlaşıldığını belirtmektedir. (Doğramacı, 2007, s. 11, 13, 16). Özellikle araştırma ve öğretim amaç ve içeriklerinin yapılandırılması ve araştırma muhtariyetleri, dolayısıyla bilgi üretiminde ve öğretiminde özerklik bu özelliğin ayrılmaz mütemmimleridir. Günümüz üniversitesinin en önemli sorunlarından birisi, Gadamer’in de vurguladığı gibi, bürokrasinin üniversiteyi sarmalına alması ve özerklik ve özgürlüklerini kısıtlamasıdır. (Gadamer, 1988, s. 22). Siyasetin ve bürokrasinin üniversiteyi sarmaladığı alanlardan biri de Teoloji/İlahiyattır. Türkiye Cumhuriyeti 1924’ten bu yana bu tecrübeyi yaşamaktadır. Benzer tecrübeler son yıllarda, özellikle Avrupa ülkelerindeki İslam İlahiyatı ile ilgili gelişmelerde açıkça izlenebilmektedir (Tosun, 2020).

Konuyu güncele taşımadan, asıl meselemiz olan üniversitede bilim alanı olma ölçütlerine dönecek olursak, İlahiyat alanının bir bilim alanı olarak Üniversitede yer alıp almamasına ilişkin şunları dile getirebiliriz: Latince üniversitas kökünden gelen üniversite kavramı ilk zamanlarda kelime anlamına uygun olarak bir bütün, topluluk, öğretmen ve öğrenciler topluluğu olarak görülürdü. Müteakıben çeşitli bilimlerin ortak amaç doğrultusunda öğretilip-öğrenildiği (Studium Generale) kurum anlamında kullanıldı. Birçok ilmin bir arada öğretime konu edilmesi ve ilerleyen zamanlarda bilim alanlarının ayrışarak paralel öğretim alanları olarak yapılanması gelişmeleri multiversitas nitelemesine de götürmüştür (Antes, 2015, s. 61). İlk üniversite kavramı, çok yönlü eğitilmiş, münevver insan yetiştirmekle eş anlamlıydı. Süreç içinde hakikatin keşfi için farklı bilim alanlarının oluşması gerekti. Böylece fakülteler ortaya çıktı ya da yenileri eklendi. Her fakülte bir araştırma ve öğretim alanını temsil etmektedir. Fakültelerin, yani bilim alanlarının içinde ise bilimsel disiplinler gelişti. Böylece üniversite eğitimi bir bütün olarak, üniversitas anlamında sunulamaz bir hale ulaştı. Fakültelerin, dolayısıyla müstakil alanların eğitimiyle yetinilmek durumunda kalındı. Batı üniversitelerinde anadal ve birden fazla yan dal okuma köklü geleneğinin gelişmesinde bu daralmaya karşı düşünülen önlem yer alıyor olabilir.

Bu süreçte, bir alanın üniversitede bilim alanı yani fakülte olarak yer alabilmesi için gerekli bazı şartlar da tebellür etmeye başladı. Ki, bunların başında araştırma yoluyla bilgi üretilebilen, diğer bilimlerden ayrı bir alana sahip olmak gelmektedir. Araştırma yoluyla bilgi üretilebilen bir bilim alanı olmak şu niteliklerin varlığını sorgulamayı akla getirmektedir: (1) Söz konusu alanda sürekli bilgi üretmek, kabul edilen bir yaklaşım mıdır? Yoksa daha çok aktarıma dayalı öğretim mi esas kabul edilmektedir? (2) Bu alan, gerçekten araştırma yoluyla bilgi üretilmeye müsait bir alan mıdır? Eğer ilk iki şart tutuyorsa, (3) bu

alanda araştırma yapmak için uygun bir metodoloji mevcut mudur? Bu (ve benzeri nitelikteki) sorular bir alanın üniversitede bilim alanı olarak yer almasının bilim teorisel çerçevesini, şartlarını oluşturur.

Toplumla ilgisi yüksek olan alanlarda sadece bilim teorisel çerçeve yeterli görülmebilmektedir. Bunun için, ilaveten bilim sosyolojisi yaklaşımıyla temellendirme çerçevesi de uygun bulunmaktadır (Engelhardt, 2017). Bilim teorisi çerçevesi epistemik ve metodolojik boyutları havidir; sosyolojik yaklaşım ise bilginin üretildiği ve öğretildiği alanın resmi ve sivil sosyal örgütlenmelerle ilişkilerinin hesaba katılmasını ön gören bir çerçeve sunmaktadır. Buna o alanın araştırmacılarının bir sosyal grup oluşturmaları da dahildir.

Son tahlilde bir alanın bilim alanı olarak üniversitede yer alması konusunda bilim teorisel ve sosyal-politik çerçeve şartlarının birlikte göz önünde bulundurulması makul gözükmektedir. Bu durum, bir alanın alt disiplinleri için de geçerlidir.

Bu noktada; “İlahiyat alanı üniversitede bir alan/fakülte olma açısından gerekli görülen çerçeve şartları taşımakta mıdır?” sorusunu ortaya atıp bilim teorisel ve sosyal politik açılardan temellendirilmesini irdelemeye geçebiliriz.

2. İlahiyat Üniversitede Bir Bilim Alanı mıdır?

Son söyleyeceğimizi baştan ifade etmek uygun olursa; İlahiyat, üniversitede bir bilim alanıdır/fakültedir. Batı üniversitelerinde, çoğunlukla öyledir, öyle olmuştur. Bizde ise 1900’den itibaren kesintili olarak böyledir. Tarihî ve güncel bir vakia olarak böyledir. Ama tarihî yerinden dolayı mı öyledir, yoksa gerekli şartları taşıdığı için mi öyledir, tartışılmaktadır. Kimine göre tarihî geleneği itibarıyla öyledir. Kimine göre şartları taşıdığı için üniversitedeki yerini almıştır. Kimine göre bilim teorisel şartları da taşıdığı için, kimine göre ise sosyal-politik şartlardan dolayı üniversitede yeri vardır. Üniversitede yer almak için gereken hiçbir şartı taşımamaktadır diyenler de her zaman varlığını korumaktadır (Honerkamp, 2017). Biz bilim teorisel temellendirmeden başlayabiliriz.

2.1. Üniversitede İlahiyatın Bilim Teorisel Temellendirilmesi

Bilim teorisel temellendirmede, diğer mümkün şartların yanında, yukarıda da belirtildiği üzere, esas olarak şu sorular önemlidir: (1) Söz konusu alanda sürekli bilgi üretmek, kabul edilen bir yaklaşım mıdır? Yoksa daha çok aktarıma dayalı öğretim mi esas kabul edilmektedir? (2) Bu alan, gerçekten araştırma yoluyla bilgi üretilmeye müsait bir alan mıdır? (3) Bu alanda araştırma yapmak için uygun bir metodoloji mevcut mudur?

İlahiyatın üniversitede bir bilim alanı olduğunu kabul edenler, onun sürekli bilgi üretilen bir alan olduğundan hareket etmektedir. Örneğin Ebeling (1912-2001) ve Schillebex (1914-2009) teolojiji bilim olarak görme taraftarıdır. Onlara göre ilahiyat tarihsel hermenötik bir bilim alanıdır. Dilthey, hermenötik manevi bilimleri, metinleri anlama metodolojisi üzerinden değerlendirir. Bu görüşünde F. Schleiermacher’e dayanır. Gadamer ise bu

yaklaşımına, yorumlayanın ön yargıları faktörünü eklemiştir (Honerkamp, 2017, ss. 285-288).

Dilthey'in "açıklamak" ile "anlamak" arasında yaptığı ayırım, ilahiyatın bilim alanları arasındaki niteliğini, dolayısıyla üniversitedeki yerini ortaya koyması açısından kullanılmıştır. Buna göre açıklama, tabiat bilimlerinin özelliğidir. Anlama ise manevi bilimlerin yaklaşımıdır. İnanç da açıklanan değilse bile anlaşılabilir bir alandır. Dolayısıyla inanç alanı anlama metodolojisi yaklaşımıyla bilim olmaya müsaittir. Bu itibarla teolojiye Tanrı bilimi yerine inanç bilimi alanı demek daha uygun bulunur.

İlahiyatın bilim alanı olup olmaması konusunda bilim teorisi olarak tartışılan bir husus da bu konudaki kararın araştırma alanına bakılarak mı yoksa metodolojiye bakılarak mı verileceği meselesidir. Hans Heinrich Wendt (1906) 20. Yüzyılın başında alana göre değil metoda göre karar verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür ve ilahiyatın, bir metodolojiye sahip olduğundan dolayı bilim olduğunu savunmuştur. Karl Barth ise onu eleştirerek bilimin karakterini belirleyen metod değil konu alanı olduğunu belirtmiştir. Honerkamp ilahiyatın bilim olma noktasında bazı ölçütler açısından eksikliklerinin olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bunlar:

- 1. Öncüllerin akıl tarafından görülememesi, inancın aklın üzerinde kabul edilmesidir.*
- 2. Sınanabilir ifadeler için dış bir kontrol mekanizması tanınmaması, bunun yerine "başka bir hakikat" gibi inanç esasları veya "zamanın sonuna" işaret edilmesidir.*
- 3. Teolojinin düşünce yapısının bir temel özelliği özünün değişmezliğidir. Doğmalar değişmez kabul edilir. Teolojide ilerleme, derinleşmedir, değişmede değil. Akıl ile böyle ilişkisi olan bir bilim düşünülemez.*
- 4. Bilimler arenasında teoloji bir yabancı organdır. Çünkü sadece imanın ışığında kazanılabilir bir bilgi bir diyalogun temeli yapılamaz. Bu durumda teoloji hiçbir bilimle ilişkilendirilebilir yeteneğine de sahip değildir (Honerkamp, 2017, ss. 291-292).*

Bu gerekçelendirmelere bakılarak, ilahiyatın bilim olarak kabul edilmesi ile ilahiyata alan oluşturan din ve din anlayışı arasında yakın ilişki olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla İslam ilahiyatı konusunda akıl-vahiy ilişkisi, akıl-iman ilişkisi, vahyin bilgi kaynaklığı ve sürekli anlamaya ve bilgi üretmeye müsait oluşu gibi konular gündeme gelir. Bu açılardan İslam dininin bilime alan olup olamayacağı konusu diğer dinlere göre farklılaşabilir. Benzer şekilde İslam içi din anlayışlarına göre de farklılaşması mümkündür.

Türk Üniversitesi ve Türk Üniversitesinde ilahiyat konusundaki tarihi gelişime bakılacak olursa, Türk Üniversitesinin, Humboldt tipi üniversite zamanında ortaya çıkmış olmasına rağmen, ilk kuşak, eğitim ve doktrin merkezli üniversite anlayışına yakın olduğunu gösteren emareler göze çarpmaktadır. Mesela Darülfünun kuruluş çalışmalarını yapmak üzere 1845 yılında kurulan Muvakkat Maarif Meclisinin kendisine verilen görev üzere

hazırladığı raporda yer verdiği “önceki asırların değerli eserlerinin tedkik edilip, onlar hakkında geniş bilgi vermek üzere bir Darülfünun tesis edilmesi” (Arslan, 1995, s. 24) ana fikri, sahip olunan darülfünun fikrini ortaya koyması açısından önemlidir. 12 Temmuz 1846 resmi bildirisine göre darülfünunda her nevi fen ve ilim öğretilip-öğrenilecektir. İkmal-i kemalat-ı insaniye için bütün ilim ve fenler okutulacaktır (Arslan, 1995, ss. 24-25). Bu ifadelerden de çok yönlü eğitilmiş, münevver yetiştirme fikrinin hakim olduğu tespit edilebilir. Yine 1851’de kurulan Encümen-i Daniş’e üniversitede tahsil edilecek bilgileri içeren materyal üretme görevinin verilmesi de bilgi üretmeye değil, mevcut bilgilerle mücehhez insan yetiştirmeye odaklanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

1845’de başlayan Dârülfünun arayışlarında 1900’e gelinceye kadar İlahiyata yer verilmemiş olması da dikkat çekicidir. Bunun sebepleri arasında, medresenin Dârülfünununu modern mektep kategorisinde görüp desteklememesi olabileceği gibi, modern mektep taraftarlarının ilahiyatı üniversite içinde görmemeleri de olabilir. Her ikisinin birlikte mevcudiyeti ve etkisi kuvvetle muhtemeldir. Dikkat çeken husus, benimsenen üniversite yaklaşımı, mevcut bilgiyi aktararak eğitime yaklaşımı olmasına rağmen, darülfünunda ilahiyata yer verilmemesidir. Gerçi 1880’lerden itibaren ilahiyatın, yüksek din eğitiminin Dârülfünunda yer alması konusunda görüş ve öneriler de mevcuttur. Örneğin Darülfünun-u Sultani idaresi ile görevlendirilen Sava Paşa, tıp ve ilahiyatın da açılması gerektiğini savunmuştur. Küçük Said Paşa’nın 1882 ve 1894 Darülfünun tekliflerinde de İlahiyat açılması önerisi yer almıştır (Arslan, 1995). Sonunda 1 Eylül 1900’de açılan Darülfünun’u Şahane’de ilk kez Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesi açıldı. Ancak 1914-15 öğretim yılında bu şube lağvedilerek, tekrar ıslah edilen medreseye aktarıldı.

Bu gelişmeler Türk üniversitesinde, başlangıçtan itibaren araştırma ve bilgi üretme öne çıkarılmamasına rağmen, dini yükseköğretimin/ilahiyatın üniversitede değil medresede görülmek istendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle İslam İlahiyatının yeri bilgi üreten üniversite değil, mevcut bilgi ile eğitim yapan medrese olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın günümüzde rastlanan medrese-ilahiyat tartışmalarında ve İslamî ilimler-ilahiyat tartışmalarında devam ettirildiği düşünülebilir. Bir başka anlatımla, İslamî ilimler Fakültesi için ısrar edenlerin tasavvurlarının, yüksek din eğitimi alanını, bilgi üretilen değil, tevarüs edilen bilgiyle eğitim yapılan bir alan olarak görme eğiliminden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ki, onlar bu konuda medreseyi diriltmek arayışında olanlarla benzer bir yaklaşıma sahip olabilirler. Bu durumda ilahiyat ismini savunmak da bu alanda bilimsel yaklaşımla sürekli bilgi üretilebilir olduğunu ve üretilmesi gerektiğini savunmak anlamına gelebilir. Medreseyi diriltmek, onu yüksek din öğretimi olarak görmek veya onu ilahiyat /İslamî ilimler yükseköğretimi ile mecz etmek gibi arayışların üniversitede yüksek din öğretimi açısından anlamı üzerinde ciddiyetle durmak gerekir. Çünkü bu sadece bir muhteva ve metod meselesi değildir. Yani mesele medresede okutulan muhteva ve okutulma metodunun daha iyi olması ve dolayısıyla daha iyi öğrenilmesi meselesi olarak görülemez. Asıl mesele, medresede bilginin aktarılması ve iyice öğrenilip benimsenmesi

iken, üniversitede bilginin sürekli yeniden üretilmeye çalışılmasıdır. Bu, üniversitedeki ilahiyat eğitiminde iyice öğrenme ve benimseme olmadığı anlamına gelmez, aksine öğrenilecek ve benimsenecek hakikati aramada sürekliliği ifade eder. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin açılış sürecinde TBMM’de yapılan tartışmalarda söylenen; amacın medreseyi diriltmek değil aksine batılı anlamda bir ilahiyat fakültesi açılması olduğu yönündeki beyanlarda kastedilen, medresede okutulan muhtevanın ilahiyat fakültesinde okutulmaması gerektiği değil aksine bu muhtevanın, öğretilmek üzere, sürekli araştırma ve yeniden üretme içinde gerçekleştirileceği olmalıdır. Dolayısıyla konu ve muhtevada değil yaklaşım ve yöntemde farklılık söz konusudur. Medrese daha çok mezhebi ve doktrin merkezli çalıştığından yöntem ve muhteva konusunda bağlayıcı çerçeveye sahiptir. Üniversitede ilahiyat fakültesi ise bilim yaklaşımı gereği bilgi üretici bir yaklaşımı ve yöntemlerini benimsediği için daha farklı bir yaklaşıma sahiptir. Kuruluşundan itibaren üniversite dışında yer alan Yüksek İslam Enstitülerinin esas amacı da istihdama yönelik insan yetiştirmektir. Din eğitimcisi yetiştirmek bunun başında geliyordu. Dolayısıyla Yüksek İslam Enstitülerinin karakteri de doktriner eğitimdi. Bilgi üretmeyi değil, üretilmiş bilgiyi öğretmeyi, benimsetmeyi hedeflemekteydiler. Nitekim Yüksek İslam Enstitülerinin asistanlık tezleri bilimsel unvan almak için yeterli görülmemiştir. İlahiyat Fakültesine tebdillerinden sonra bu konu tartışılmıştır. Asistanlık tezlerinin doktora tezi sayılabilmesi için yeniden değerlendirmeler ve çalışmalar gerekmiştir. Günümüzde İslamî ilimler Fakültesi arayışlarında ve uygulamalarında izlenebilen fikri ve yapısal gelişmeler ve İlahiyat fakülteleri programlarında gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler medrese ve Yüksek İslam Enstitüleri yaklaşımının üniversiteye transferi çabaları gibi gözükmektedir. Bu da İslam ilahiyatında bilgi üretmenin değil tarihte üretilip benimsenmiş mezhep ve/veya tarikat bilgilerinin öğretilip benimsenmesi gerektiği anlayışının oturtulmak istendiği anlamına gelmektedir.

Ara sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İlahiyatın bilim alanı olarak üniversiteye aidiyeti konusunda manevi bilimler yaklaşımı açısından bilim teorisel temellendirme mümkündür ve yapılmaktadır. Ancak modernist bilim anlayışı bu temellendirmeye her zaman karşı durmuştur. Bu noktada bütüncül yaklaşım açısından sosyal-politik temellendirmeyi de ele alıp sonuca varmak daha uygun gözükmektedir.

2.2. Üniversitede İlahiyatın Sosyal-Politik Temellendirilmesi

Sosyal-politik temellendirme bilim sosyolojisi açısından yapılan bir temellendirme değildir. Bir tarafında sosyal bilim anlayışı yer alır. Diğer tarafında ise üniversitede yer alan ya da alıp almaması tartışılan bir bilim alanının sosyal ve politik ilişki boyutları bulunur. Burada sosyal-politik ilişki boyutları üzerinde durulmaktadır.

Sosyal-politik ilişki boyutu, üniversitenin araştırma, bilgi üretme ve öğretme özerkliği ile toplumun/toplumsal grupların ve onun örgütlü üst temsilcisi olan devletin ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması gerilim alanında yer almaktadır. Gerilim alanı diyoruz, çünkü

teoride üniversite, dolayısıyla o çatı altındaki bilim alanları/fakülteler araştırma ve bilgi üretme özerkliğine ve özgürlüğüne sahiptirler, sahip olmalıdırlar. Toplumun ve devletin de bu araştırmalara, üretilecek bilgilere, bu bilgilerle mücehhez insanlara ve hizmetlerine ihtiyacı vardır. Dolayısıyla sosyal ve politik beklentiler özerklik karşısında bir ikilem oluşturacak şekilde durabilmektedir. Üniversitenin topluma karşı sorumlu oluşu ve faaliyetleri itibarıyla topluma hesap verme zorunluluğu da bir önemli ilkedir (Doğramacı, 2007, s. 13). Devlet, üniversiteden ve fakültelerinden devletin ve toplumun her yönüyle desteklenmesini ve geliştirilmesini bekler, devlet sisteminin meşruiyetinin desteklenmesi de bunların başında gelir. İktisadın, ekonominin, hukukun, eğitimin, sağlığın beslenmesi için bilgi üretme ve öğretme görevi üniversitenindir. Devlet üniversiteyi bu maksatla finanse etmekte ve desteklemektedir. Üniversitenin devleti besleyip desteklemediği durumlarda sorun oluşur. 1933 yılında yükseköğretimde yapılan reformla Darülfünunun ıslah yerine ilga edilmesinin ve yerine İstanbul Üniversitesinin açılmasının ana gerekçelerinden biri Darülfünunun yeni Türk Devletini yeterince desteklememesi ve besleyememesidir (Namal&Karakök, 2011). Hatta, İlahiyat Fakültesinin önce araştırma enstitüsüne dönüştürülüp sonra kapatılması da, her ne kadar öğrenci azlığı ve ilgisi görmeme sebep gösterilse de (Malche, 1939, s. 52), bu fakültenin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin din konusundaki politikalarını yeterince destekleyememesi ve o bilgiyi üretememesi etkisi üzerinde de düşünülebilir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in Albert Malche tarafından hazırlanan Üniversite Raporuna yazdığı takdim yazısında söylediği şu sözler bunu düşündürmektedir: "Kültür müesseselerimizin Kemalist rejimin kurucu prensiplerine dayanarak cezri bir şekilde hayatleştirilmesi, terbiye ve tedris çalışmalarının her şeyden evvel memleketin bugünkü ve yarınki kültürel, endüstriyel ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mahiyet alması ve okullarımızdan çıkan gençlerin yeni teknik ve hayat şartlarını kavriyerek muhitlerinde verimli ve faydalı birer vatandaş haline gelmeleri, kültür gelişmesinin devamlı şekilde takip edilecek bir ana programa bağlanmasile mümkündür." (Malche, 1939, s. 6) Malche de raporunun sonunda şu tespitte bulunmuştur: "Son bir defa tekrar ediyorum ki, meselenin merkezi, ilimlerin artık sabit olup nakli ile muvazzaf bulunulan vahdetler şeklinde değil, lâkin melekâtı dımağiyeyi vücade getirici usuller tarzında telâkki eylemektir. Darülfünun, ilmî zihniyeti halk etmekle mükelleftir ve bunun haricinde selâmet yoktur. Bu zihniyet ise, kendilerini şahsî araştırmalar karşısında bulundurmamak suretile talebeler tarafından kuvvetli ve azimli bir gayret sarf edilmesini temin sayesinde ve münhasıran bu sayede inkişaf eder. Raporumda herşey bu şarta tâbi ve muallâktır ve bu olmadan hakikî bir darülfünun, hakikî bir faaliyeti fikriye yoktur" (Malche, 1939, s. 58).

Buraya kadar ortaya konulan çerçeveden bakıldığında ilahiyatın üniversitede bir bilim alanı olarak yer almasının, toplum ve devlet açısından zorunlu olduğu düşünülebilir. Çünkü din, toplumu ve devleti çeşitli açılardan etkileyebilen güçlü bir etkidir. Toplumun ve devletin din konusunda araştırma yoluyla bilgi üretilmesine, bu bilgilerin öğretilmesine ve toplumun hizmetine sunulmasına ihtiyacı vardır. Aksi halde gelişigüzeleliğe bırakılmış bir

din alanından her an toplumu ve devleti çeşitli açılardan sıkıntıya sokacak gelişmeler beklenebilir. Özellikle de devletin benimsediği ve desteklediği bir din anlayışının olduğu durumlarda, bu anlayışa uygun bilgiyi üretecek ve öğretecek kurum üniversitedeki ilahiyat fakültesidir. İşte tam bu noktada özerklik tehlikeye düşmektedir. Dolayısıyla üniversitede ilahiyat, bilimsel özerklik ve toplumsal-politik denge açısından çok hassas bir noktada bulunur. Bu dengeyi bilimsel özerklik lehine kurmak üniversitenin dolayısıyla ilahiyat fakültesinin, onu korumak ise devletin görevidir. Bilimsel içeriği, yöntemi, programı siyaset veya toplumsal sebeplerle devletin belirlemeye kalkması, bu doğrultuda yönetsel ve akademik istihdam hareketlerinde bulunması, üniversitenin özerkliği açısından kabul edilebilir değildir.

Toplumdaki geleneksel din anlayışları ve din eğitimi yaklaşım ve alışkanlıkları üniversitede araştırma yoluyla sürekli bilgi üretilen ve öğretilen bir yüksek din öğretimine olumlu yaklaşmayabilmektedirler. Üniversitedeki ilahiyatın bu gelenekleri ve anlayışları yok sayması bu olumsuz yaklaşımı tetikleyebilmekte ve körükleyebilmektedir. Özellikle de eğer devletin bir din ve din eğitimi ve hizmetleri politikası bulunuyorsa ve yüksek din eğitimi araştırma ve öğretimini buna göre yapıyorsa, geleneksel din anlayış gruplarının bu gelişme karşısındaki durumları, özellikle de özgürlükleri, tavır geliştirmede etkisini göstermektedir. Sonuç itibarıyla ürettiğiniz ve öğrettiğiniz bilginin toplum kesimlerince kabul edilebilir veya onların özgürlüklerini makul ölçülerde dikkate alır şekilde olması önem arz eder. Bu da İlahiyatın özerklik ve özgürlük adına devleti, devlet siyasetini ve toplumsal talepleri yok saymaması gerektiğini ortaya koyar.

Diğer taraftan geleneksel din anlayış gruplarının bir şekilde ve özellikle de politika yoluyla devlet üzerinden yüksek din eğitimi politikalarını belirleyici etki göstermesi de söz konusu olabilmektedir. Bu durumda bilimsel araştırma ve öğretme özerkliği tamamen ortadan kalmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Din konusunda araştırma yoluyla bilgi üretme ve öğretme konusunda ya tamamen karşı duruş hakim kılınmak istenmekte ya da belli bazı yaklaşımlarla araştırma yapma, bilgi üretme ve öğretme dayatılabilmektedir. Sadece ehlişünnet çerçevesinde ya da irfani bilgi yaklaşımıyla bilgi üretmek gibi. Oysa üniversitede ilahiyat, mümkün ve uygun tüm bakış açılarıyla ve metotlarla araştırma yapıp hakikati arayan bir alan olmak durumundadır. Geleneksel din bilgisini ve bunlar arasından tercih edilmiş bir dini bilgi sistemini en iyi şekilde tespit edip öğreten bir yaklaşıma dayandırılan bir ilahiyat/yüksek din eğitimi kurumu, üniversitede alan ve fakülte, diğer bir deyişle bilim alanı olarak görülmemeye daha müsaittir.

Sosyal-politik değerlendirmeden ortaya çıkan diğer bir husus da, üniversitede üretilmiş bilgi ile donanmış insanların topluma ve devlete hizmet götürmeleri ve o bilgiyi yaymaları beklentisinin meslek eğitimini, istihdama yönelik gündeme getirmesidir. İlk ve ikinci hatta üçüncü kuşak üniversite anlayışlarında doğrudan yer almayan meslek edindirme boyutu, Bologna sürecinin bachelor düzeyi için ön gördüğü ana hedef haline gelmiştir. Bunda lise düzeyi eğitimle meslek kazandırma uygulamalarının yükseköğrenim düzeyine doğru

yükselmiş olması ve çoğu mesleğin gerektirdiği yeterlik ve yetkinliklerin yükseköğrenimi gerektirmesi gibi sebepler de rol oynamaktadır. Aynı husus ilahiyat alanı için de söz konusudur ve tartışılmaktadır. Görülen odur ki, ilahiyat eğitimi ya da yüksek din eğitimi bir şekilde mesleğe/istihdama yönelik eğitimi de sunmak durumundadır. Tarihsel süreçte İmam-Hatip ortaokulu sonra İmam-Hatip Lisesi mezunların atanabildiği mesleklere artık yükseköğrenim mezunu, İlahiyat mezunu insanlar atanmaktadır. Bu da o zamanlarda müteahhıs yetiştirme amacını güden fakültelerin de amaçlarını ve programlarını yeniden düşünmeleri gereğini ortaya çıkarmaktadır. Uygun yolu aramaktan geri durmamak gerekir.

Sonuç

Üniversitede İlahiyat bir bilim alanıdır, öyle algılanmalıdır. Sosyal Bilim, Beşeri Bilim ya da Manevi Bilimler kategorisinde yer alan bu bilim alanı hem bilim teorisel hem de sosyal-politik açılardan temellendirilebilmektedir. İlahiyatı dini-geleneksel ya da modernist-pozitivist gibi çeşitli ayrımcı sebeplerle bilim alanı olarak görmemenin ortaya çıkardığı/çıkarcacağı sakıncalar, onu bilim alanı olarak görmenin ortaya çıkarabileceği varsayılan sakıncalardan çok daha fazla ve tehdit edicidir. Anlamaya dayalı bir bilim alanı olarak ilahiyat, üniversitede, araştırma yoluyla bilgi üretilen ve öğretilen bir bilim alanı olarak görülmelidir. Bu noktada ilahiyatın bilim olarak kabul edilmesinde kendi bilimsel araştırma yöntemlerinin bulunması ve bu yöntemlerle bilgi üretmesi önemli bir destektir. Anlamaya dayalı manevi bilimsel araştırma yaklaşım ve yöntemleri ilahiyat alanı için uygundur ve onun bilim alanı olarak kabulünü destekler. Buna ilaveten, bu metotların daha çok Kutsal ve geleneksel metinler üzerinden yapıyor olması da araştırma konusu açısından da bilim alanı olarak görülmesi açısından destekleyicidir. Elbette bu hiçbir zaman açıklamalı-pozitivist bilim anlayışı gibi olmayacaktır. Ama manevi bilimler cereyanı ile bu sınırlayıcı yaklaşımın çoktan aşıldığını dikkate almakta yarar vardır. Bu ön kabulden sonra neliği ve nasıllığı üzerinde düşünmeye devam etmek zaten İlahiyatın ilk görevi olacaktır.

İlahiyat alanını üniversitede bir fakülte olarak kabulden sonra, onun özerkliği ve siyasi-toplumsal bağımlılığı konusunda bütüncül bir yaklaşım geliştirmek gerekmektedir. Siyaset ve bürokrasi üniversitedeki ilahiyatı tam manasıyla özerk bırakmalıdır. İlahiyat ise devletin ve toplumun siyasal ve kültürel boyutlardaki ihtiyaçlarını, beklentilerini araştırmada ve öğretimde nazarı dikkate almalıdır. Bu diyalektik ilişki zaman zaman gerilim yaratsa da sonuçta üretken olacaktır.

Kaynaklar

- Albayrak, H. (2015). "Devlet üniversitelerinde neden Teoloji/İlahiyat okutulmalı, Türkiye". *Alman-Türk İşbirliğinin Konusu Olarak İslam ve Avrupa*. Ankara: Dönmez Ofset, 38-44.
- Antes, P. (2015). "Historische Entwicklung der Theologie an der Universität in Deutschland". *Alman-Türk İşbirliğinin Konusu Olarak İslam ve Avrupa*. Ankara: Dönmez Ofset, 59-66.
- Arslan, A. (1995). *Darülfünundan Üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi.
- Doğramacı, İ. (2007). *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi*. Ankara: Meteksan.
- Eigen, M. (1988). „Die Deutsche Universität- Vielfalt der Normen, Einfalt der Reformen“. Manfred Eigen at al., (ed) *Die Idee der Universität* içinde. Berlin- Heidelberg: Springer Verlag, 73-112.
- Engelhardt, J. F. (2017). *Islamische Theologie im deutschen Wissenschaftssystem*. Wiesbaden: Springer Verlag, 2017, ISBN 978-3-658-18431-5 (eBook)).
- Gadamer, H-G. (1988). "Die Idee der Universität: Gestern, Heute und Morgen". Manfred Eigen at all (ed)., *Die Idee der Universität* içinde. Berlin: Springer-Verlag, Heidelberg, 1-22.
- Heinzmann, R. (2015). "Warum soll Theologie an staatlichen Universitäten gelehrt werden?/Devlet Üniversitelerinde Neden İlahiyat Okutulmalıdır?". "Devlet üniversitelerinde neden Teoloji/İlahiyat okutulmalı, Türkiye". *Alman-Türk İşbirliğinin Konusu Olarak İslam ve Avrupa*. Ankara: Dönmez Ofset, 45-59.
- Honerkamp, J. (2017). *Die Idee der Wissenschaft, Ihr Schicksal in Physik, Rechtswissenschaft und Theologie*. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag.
- Jaspers, K. (1961). "Die Idee der Universität". In Karl Jaspers&Kurt Rossmann (ed), *Die Idee der Universität*. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag, 41-165.
- Malche, A. (1939). *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Namal Y.& Karakök, T. (2011). "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1, 1, 27-35.
- Ricken, N. (2014). „Die wissentliche Universität – eine Einführung in Lage und Idee(n) der Universität“. N. Ricken at al (ed). *Die Idee der Universität – revisited* içinde. Wiesbaden: Springer Verlag, 11-32, ISBN 978-3-531-19157-7 (eBook)).
- Stock, A. (1975). „Theologie und Wissenschaftstheorie“. *Verkündigung und Forschung*, 20, 2, 2–34, ISSN (Online) 2198-0454, ISSN (Print) 0342-2410, DOI: <https://doi.org/10.14315/vf-1975-0202>.

Tosun, C. (2018). "Bologna Süreci ve Gelenek Çerçevesinde Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi". Şeyma Arslan (Ed). *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi* içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat, 261-270.

Tosun, C. (2020). "Avrupa'da İslam İlahiyatı: Almanya Odaklı Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 23 / 59, 285-308 . <https://doi.org/10.15745/da.789577>